

Constantin Șchiopu

Metodica predării
**LITERATURII
ROMÂNE**

Editura CARMINIS

CUPRINS

Prefață	5
I. Literatura ca disciplină școlară	7
II. Dezvoltarea creativității elevilor în procesul receptării literaturii – obiectiv al unui învățământ formativ	9
III. Receptarea operei literare: condiții, etape și niveluri	15
IV. Perspective de interpretare a textului literar	22
IV.1. Interpretarea operei literare din perspectiva noțiunilor <i>temă, motiv, leitmotiv</i>	22
IV.2. Receptarea/studierea operei literare din perspectiva noțiunilor <i>structură și compoziție</i>	28
IV.3. Interpretarea operei literare din perspectivă structuralistă	35
IV.4. Interpretarea mitologico-arhetipală a textului literar	39
V. Etape de valorificare a textului literar: obiective și procedee de lucru	45
VI. Metodologia receptării/studierii operelor lirice	61
VI.1. Receptarea operelor lirice: dificultăți și repere teoretico-literare și metodologice	61
VI.2. Metode și procedee de interpretare a operelor lirice	66
2.1. Brainstormingul cu mapa de imagini	67
2.2. Jocul figurilor de stil	67
2.3. Pictura verbală	68
2.4. Problematizarea	69
2.5. Metoda PRES	71
2.6. Algoritmizarea	72
2.7. Jocul didactic	73
VI.3. Repere teoretico-literare și metodologice ale receptării/studierii diverselor specii lirice	76
Elegia	76
Meditația	83
Oda	91
Doina	97
Pastelul	104
Sonetul	112

VII.	Metodologia receptării/studierii operelor epice.....	119
VII.1.	Receptarea/studierea operelor epice: neajunsuri, repere teoretico-literare și metodologice.	119
VII.2.	Modurile de expunere ca element al structurii operei literare epice.	122
VII.3.	Caracterizarea personajului literar	133
VII.4.	Procedee de receptare/valorificare a operelor epice	142
4.1.	Situația de opțiune morală	142
4.2.	Simularea întâlnirii cu personajul literar	146
4.3.	Ecranizarea operei literare	150
4.4.	Reportajul și interviul.	153
VII.5.	Receptarea/studierea speciilor genului epic	161
Nuvela	161	
Povestirea	170	
Schița	182	
Basmul.	189	
Romanul	198	
VIII.	Metodologia receptării/studierii operelor dramatice.	245
VIII.1.	Repere teoretico-literare și metodice ale receptării/studierii operelor dramatice	245
VIII.2.	Procedee de studiere a operelor dramatice	249
2.1.	Înscenarea unui tablou/act al operei dramatice	249
2.2.	Studiul de caz.	251
VIII.3.	Receptarea/studierea speciilor genului dramatic	255
Comedia	255	
Drama	265	
IX.	Studierea noțiunilor de teorie literară	274
IX.1.	Figurile de stil: tehnologii didactice	274
IX.2.	Studierea elementelor de versificație.	282
IX.3.	Conceptul de curent literar în procesul de receptare/studiere a literaturii ca disciplină școlară	288
X.	Metodologia elaborării compozițiilor școlare	299
X.1.	Compozițiile școlare în baza textului literar: paralela și sinteza	299
X.2.	Compoziții școlare cu caracter publicistic: recenzia și cronica dramatică	309
X.3.	Compoziții școlare pe teme libere: compunerile narative și descriptive	316
X.4.	Compuneri cu destinație specială	323
Bibliografie	333	

LITERATURA CA DISCIPLINĂ ȘCOLARĂ

Literatura română ocupă un loc însemnat în sistemul disciplinelor școlare. Importanța lui este determinată, în primul rând, de specificul conținutului său, precum și de contribuția deosebită pe care o aduce la realizarea obiectivelor instructiv-educative ale școlii. Or, spre deosebire de alte forme ale cunoașterii umane, literatura, ca ramură a artei, ce valorifică funcția expresivă a limbii (expresivitatea rezultă mai ales din folosirea limbajului mediat, cu înveliș senzorial, capabil să emoționeze), se adresează preponderent sensibilității, declanșează efecte emoționale, estetice. Având ca scop obținerea unui efect estetic, această funcție (expresivă/hedonistă) a operei nu se dezvoltă decât în relație cu receptorul. Adresându-se unor destinatari potențiali (în cazul nostru, elevilor), textul artistic își exercită și alte funcții ale sale: *referențială* (transmite o viziune a scriitorului despre realitate, despre lume), *cognitivă/informativă* („opera ne comunică informații artistice organizate într-un mesaj specific și transmise printr-un cod⁽¹⁾), *educativă/formativă* („opera literară își formează un subiect capabil să recepteze, care se lasă influențat de ea, contribuie la formarea cunoștințelor, convingerilor, la dezvoltarea sensibilității, a gustului estetic⁽²⁾). Coordonatele de bază ale funcției formativ-artistice însumează spiritul de receptivitate față de nou, cultivarea motivației cognitive și a interesului pentru cunoaștere, dezvoltarea mobilității și a creativității, formarea unor teme inedite de muncă intelectuală, a unor valori morale, cum sunt cinstea, curajul, patriotismul ș.a.

Preocupările învățământului privind cultivarea funcției formativ-artistice în predarea literaturii sunt orientate nu numai în direcția a ceea ce trebuie să știe elevul, ce trebuie să învețe, ci mai ales cum receptează și exprimă el semnificația și valoarea literară a textului, cum reacționează el spontan și

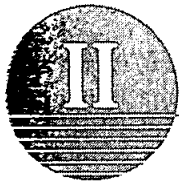
¹ Ion Pascadi, *Nivele estetice*, E.D.P., București, 1972, p. 124

² Constantin Parfene, *Literatura în școală*, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași, 1997, p. 18

independent, în contact cu literatura. De altfel, acest fapt constituie unul din obiectivele-cadru ale predării/receptării literaturii în școală: formarea cititorului apt să realizeze lectura interogativ-interpretativă a textelor literare de diferite genuri și specii, delimitând valoarea de nonvaloare, să interpreteze fenomenele literare într-o interacțiune cu anumite date din domeniul filozofiei, istoriei, sociologiei, eticii, esteticii etc., precum și prin prisma universului său axiologic. Evident, ca obiect de studiu, Literatura română urmărește în același timp realizarea unui șir de obiective de referință. Deschiderea spre un învățământ formativ are ca imperativ formarea și dezvoltarea motivațiilor și a atitudinilor (conștientizarea apartenenței la o cultură națională modernă în contextul celei universale prin motivația intrinsecă de însușire a valorilor limbii și literaturii române; conturarea unui univers afectiv și atitudinal manifestat prin receptarea valorilor de limbă și literatură; cultivarea necesității interioare de deschidere spre multi- și interculturalitate etc.), a gândirii critice prin interiorizarea valorilor literare/estetice/culturale etc., a gustului estetic pentru literatura de valoare, a unui stil intelectual propriu de comunicare în educație, convergent libertății de interpretare a textelor literare. Calitatea de cititor antrenează implicit dezvoltarea percepției, imaginației, a gândirii artistice a elevului, valorificarea și dezvoltarea potențelor de creativitate literară. Sistemul de obiective (cognitive, tehnologice, atitudinale) ale activității literare prefigurează, pe de o parte, aria cunoștințelor literar-artistice, teoretico-literare, lecturale, ce urmează a fi acumulate pe parcursul predării/receptării literaturii române în scopul formării unui instrumentar necesar pentru abordarea textelor/fenomenelor literare și desfășurarea activităților de lectură. Pe de altă parte, aceste obiective desemnează un ansamblu coerent de capacități, abilități și competențe manifestate în sfera activității literare: înțelegerea elementară a funcțiilor limbajului poetic în comunicarea mesajului operei, capacitatea de a depista elementele componente ale acestui limbaj, de a comenta¹ semnificația personajelor, raportându-le la anumite categorii umane ori formule estetice, de a releva elementele de structură, particularitățile distinctive de gen și specie, de a stabili interferențele literaturii cu alte genuri de artă etc.

Dezvoltarea la elevi a interesului artistic, cu cele trei trepte ale sale (curiozitatea, plăcerea, necesitatea de cunoaștere și spirituală), a capacităților creative constituie un obiectiv tot atât de important în procesul receptării literaturii în școală.

¹ Constantin Parfene, *Literatura în școală*, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași, 1997, p. 18

DEZVOLTAREA CREATIVITĂȚII ELEVILOR ÎN PROCESUL RECEPTĂRII LITERATURII – OBIECTIV AL UNUI ÎNVĂȚĂMÂNT FORMATIV

Problema cunoașterii și dezvoltării aptitudinilor creative nu este nouă, dar ea se pune astăzi mai pregnant, dat fiind faptul că societatea contemporană solicită mai mult ca oricând creativitatea umană, progresul economic și social fiind în foarte mare măsură dependent de inteligența și inventivitatea membrilor ei, de cantitatea de imaginație, de ingeniozitate și originalitate, investite în activitățile desfășurate în diverse domenii.

În aceste condiții progresul nu este posibil fără prosperarea, dezvoltarea, valorificarea științifică a tuturor resurselor de creativitate de care dispune fiecare popor. Aceasta implică introducerea, în primul rând în sistemul de învățământ, a unei metodologii de promovare a creativității, de dezvoltare a aptitudinilor creative. Or, învățământul, pentru a fi eficace, trebuie să contribuie la însușirea structurii interioare a cunoștințelor și a conexiunilor dintre ele, la învățarea cu interes, care este în relație funcțională cu gândirea productivă, creatoare.

Cercetările în domeniu afirmă că rezolvarea unei probleme complexe necesită de la factorul uman fluiditate (asociativitatea gândirii), flexibilitate (capacitatea elevului de a se adapta la situații noi, de a acționa adecvat la schimbări), originalitate (capacitatea de a produce idei și imagini noi, de a găsi soluții neuzuale), sensibilitate (capacitatea de a reacționa afectiv), capacitate analitico-sintetică (aptitudinea de a abstractiza, de a sintetiza), organizare coerentă (capacitatea de a organiza un proiect, de a exprima o idee), aptitudinea de a redefini, de a schimba funcția unui obiect pentru a-l face util. După savantul american C. W. Taylor, se disting mai multe niveluri ale creativității: 1) creativitate de expresie, ținând de mimico-gesticulație și vorbire; ea este valorizată mai ales în arta teatrală și în actorie; 2) creativitate procesuală, ținând de felul cum percepe subiectul lumea; 3) creativitate de produs, care este obiectivată și dăinuie, depășind existența subiectului; 4) creativitate inovativă, ce constă dintr-o recombinație ingenioasă de elemente cunoscute,

astfel încât se compune o nouă structură a unui obiect sau proces tehnologic; 5) creativitate inventivă, care presupune generarea de noi metode; 6) creativitate emergentă, care constă în descoperirea sau punerea în funcțiune a unui nou principiu, ce duce la revoluționarea unui întreg domeniu al cunoașterii, tehnicii, artei. Ultimul este nivelul suprem al creativității.

A pune elevul în situația de a dobândi cunoștințele în mod independent, sub conducerea profesorului, înseamnă a organiza în așa fel învățământul, încât acesta să constituie un neîntrerupt proces de punere în fața copilului a noi și noi probleme, într-un grad crescând de complexitate.

Rezolvarea problemelor cu mai multe soluții, învățarea prin descoperire, prin investigație etc. sunt câteva dintre formele care pot și trebuie să înlocuiască învățământul tradițional, expozitiv-deductiv. Or, învățământul de tip euristic duce nu numai la formarea gândirii independente și creatoare, a unui stil de abordare a problemelor, ci și la educarea unor trăsături de personalitate, cum ar fi sporirea atenției, interesului, imaginației etc. Mai mult decât atât, în procesul lucrului cu caracter creativ, în situații concrete, special alese, elevii acumulează cunoștințele mai sigur, mai trainic, își formează anumite convingeri, conștientizează și învață să învingă diverse bariere ale producției creative: perceptivă (dificultăți în definirea problemei), emoționale (teama de a greși, fixarea la prima idee apărută, teama de a nu fi luat în răs de colegi ș.a.), culturale (lipsa cunoștințelor, prea marea încredere în rațiune și logică etc.).

Două idei par să fie de bază în procesul dezvoltării creativității: „Omul poate fi creativ în orice gen de activitate.” și „A crea nu este un avantaj al geniilor, ci o calitate prezentă la diferite niveluri de competență.”. Aceste două postulate, trebuie să dea strălucire optimismului pedagogic, să anime proiecte de aplicare a lor în practica largă a instruirii și educației.

Prin urmare, sarcina profesorului, inclusiv a celui de limba și literatura română, e să-i creeze elevului posibilitatea de a se manifesta, stimulându-i (și nu simulându-i!) gândirea creativă, independentă. Foarte des la lecțiile de literatură, de exemplu, se fac auzite întrebări de tipul: *Gândiți-vă ce trăsături de caracter și ce fapte ale personajelor scoate în evidență scriitorul? În ce constă deosebirea dintre personajul X și Y?* Încercând să răspundă la astfel de întrebări, elevul, de fapt, nu are la ce se gândi, cuvântul „gândiți-vă” fiind o speculație. Se face doar un apel la memoria reproductivă a elevului. El trebuie să-și amintească opera citită, trăsăturile de caracter, faptele personajelor și apoi să-și formuleze răspunsul. În cazul când elevul nu-și poate aminti, el tace, dă un răspuns incomplet sau povestește comentariul din manual. Pentru a evita astfel

de întrebări, profesorul va ține cont de anumite principii de organizare a activității creative a elevilor: cel al stimulării gândirii creative, operațional, estetic și al actualizării experienței estetice.

În cazul primului principiu, de stimulare a gândirii creative, se va avea în vedere ca întrebările/sarcinile propuse elevilor să fie generatoare de informații, mai ales acelea care vizează posibilitățile de simplificare a problemei, de reorganizare a părților ei. Prin încercări și erori selective se construiesc și se reconstruiesc modele ale situației cu diferite grade de abstractizare. Ținând cont de cerințele acestui principiu, întrebarea *Ce trăsături de caracter ale personajului scoate în evidență scriitorul?* poate fi reformulată în felul următor:

• *Referindu-se la Ghiță, personajul nuvelei „Moara cu noroc” de I. Slavici, criticii literari subliniază că „el este o fire slabă, care se lasă mult în voia întâmplărilor, e hapsân, terorizat de bani” (Pompiliu Marcea), că Ghiță „e un om energetic, cu gustul riscului și al aventurii și nu e o palidă umbră” (Magdalena Popescu), că acest cărciumar „judecă banii după munca ce i s-ar fi cerut ca să-i adune, iar banul apare în acțiunile lui mai curând ca mobil decât ca scop în sine” (Dumitru Vatamaniuc).*

Ce părere aveți despre acest personaj având în vedere și afirmațiile criticilor literari citați?

În cazul acestei reformulări, propunându-i-se mai multe variante de răspuns ale problemei formulate, elevului i se oferă posibilitatea de a asculta mai multe păreri, de a adera la una dintre ele, de a-și expune punctul de vedere, având la dispoziție anumite informații. Or, toate acestea contribuie la însușirea unor noi tehnici de gândire, la educarea încrederii că el posedă capacitatea de a fi creativ.

Nu același lucru îl putem afirma și în cazul întrebărilor-sarcini de tipul: *Cum e prezentat personajul de către scriitor?* Vor urma răspunsurile: *Bine; Scriitorul folosește diferite mijloace artistice* sau iarăși se va reproduce/povesti comentariul din manual. Prin urmare, sarcina propusă elevului pentru a fi îndeplinită trebuie să necesite mai multe operații de gândire. E cerința de bază principiului operațional. În această ordine de idei amintim că orice activitate psihică presupune operații de analiză și sinteză, o abstractizare pe verticală pentru a se ajunge la categorii ori integratori, însușirile sau relațiile abstracte (întrucât se dovedesc comune, generale, esențiale) reunindu-se într-un model informațional menit să denumească o clasă sau o categorie de obiecte și fenomene (e vorba de generalizare ca modalitate de operare a gândirii). Omul, de la cea mai fragedă vârstă, se raportează la lumea concretă astfel încât învață să

stabilească asemănări și deosebiri între obiecte, situații. Ce e „la fel“ și ce e „altfel“ sunt operațiuni ce intervin de timpuriu. Ținând cont de faptul că la baza oricărui proces de cunoaștere stă compararea ca determinare a asemănărilor și deosebirilor, la lecțiile de literatură, în scopul organizării activității creative a elevilor, vor fi practicate un șir de exerciții de comparare. Printre ele:

- compararea diferitor variante de titluri ale operei literare („Părinții Otiliei“ și „Enigma Otiliei“ de G. Călinescu);
- compararea diferitor recenzii la aceeași operă/personaj (mai întâi elevii vor compara recenziile scrise de colegi – fiecare evaluează 2-3 recenzii, apoi pe acelea ale criticilor literari);
- compararea diferitor traduceri ale aceleiași opere și confruntarea lor cu originalul (ex: versiunile în spaniolă, engleză, franceză, rusă ale baladei „Miorița“);
- compararea diverselor ilustrații la aceeași operă/fragment/personaj (ex.: ilustrații ale diferitor pictori, graficieni la fragmentul „Calul bălan și sfântul Neculai din cui“ din povestirea „Amintiri din copilărie“ de Ion Creangă comparate în baza următoarelor întrebări-sarcini: „Care dintre pictori a surprins cel mai bine atmosfera/stările trăite de personaje/psihologia, caracterele?“, „Ce moment a surprins?“, „De ce acest moment?“ etc.);
- compararea diferitor variante de structură a operei literare (ex.: cele două variante de structură a poeziei „Decor“ de G. Bacovia, cele două variante de structură a poeziei „Singurătate“ de M. Eminescu etc.);
- compararea diferitor variante ale diegezei/povestirii operei literare (modificări în diegeză);
- compararea diferitor detalii de portret fizic/moral al personajului (ex. *Din rude mari împărătești/ O drăgălașă/un bobocel/o viorea/ o preafrumoasă față: Care variantă e mai sugestivă?; Motivați preferința finală a scriitorului; Ce variantă ați prefera?* etc.).

Dacă unul dintre criteriile aptitudinilor creativ-literare e capacitatea elevului de a manifesta o atitudine personală față de problematica, personajele operei literare, de a înțelege concepția scriitorului despre lume, cel de-al doilea constă în priceperea lui de a găsi cuvântul cel mai potrivit, mai adecvat, mai expresiv, care l-ar ajuta să-și exprime gândurile, sentimentele, să aprecieze totodată și măiestria scriitorului în acest sens. A simți cuvântul scriitorului înseamnă a avea auz literar (facem o analogie cu noțiunea „ureche muzicală“). Iată de ce o atenție deosebită vom acorda și exercițiilor cu caracter de stilizare.

Propunem câteva dintre ele:

- să dezvolte o temă recomandată de profesor în stilul unui scriitor ori al unei școli literare;
- să reproducă replica unui personaj;
- să scrie în numele personajului îndrăgit o scrisoare unui alt personaj din operă (o scrisoare în numele Anei adresată lui Ion (personaje din romanul „Ion“ de L. Rebreanu);
- să reconstituie cuvântul/versul omis supunând inițial comparației toate variantele propuse și ulterior pe acestea cu cea a scriitorului (ex.: „Voi sunteți urmașii Romei? Niște și niște fameni“.); menționăm că profesorul va avea grijă să le propună elevilor texte necunoscute;
- să recunoască autorul după fragmentul propus/după replica personajului/după parodia făcută la operă sau la adresa scriitorului;
- să reconstituie replica personajului etc.

Un alt principiu care contribuie la organizarea activității creative a elevilor e **cel estetic**. Conform acestuia, profesorul, în formularea sarcinilor de lucru, trebuie să țină cont de esența literaturii ca artă (literatura transfigurează realitatea prin intermediul imaginilor concret-senzoriale, relevabile în conștiința cititorului cu ajutorul forței expresive a cuvintelor). Solicitați, de pildă, să compare o poezie de-a lui Eminescu dedicată Veronicăi Micle cu o scrisoare de-a poetului adresată aceleiași ființe dragi; astfel, elevii vor putea să observe atât particularitățile, cât și posibilitățile de exprimare a stărilor sufletești specifice literaturii și genului epistolar. *Ce stări trăiește autorul/eul liric în fiecare din cele două texte?; Cum își exprimă el aceste stări?; În care din texte forța de sugestie a cuvintelor este mai mare?; La ce mijloace de exprimare recurge poetul/autorul în cele două texte?; Demonstrați că în textul poetic este imposibil de a înlocui un cuvânt anume prin sinonimul său fără a-i denatura semnificația/ a-i micșora forța de sugestie.; În care din texte se remarcă o ambiguitate, opacitate a limbajului ? etc.* – întrebări orientative care îi vor ajuta pe elevi să înțeleagă, să pătrundă în esența artei cuvântului.

Dacă la baza actelor creative de descoperire și invenție se află potențialul creativ individual sau de grup, înseamnă că toată problema constă în activizarea și realizarea sau valorificarea acestui potențial. Concret, referindu-ne la principiul al patrulea, cel al actualizării, se pune problema utilizării experienței estetice și de viață a elevilor în noi situații, a reevaluării prin stabilirea de noi raporturi între cunoștințe, a apropierei problemelor operei literare de cele care îi frământă pe ei. Prelucrarea informațiilor prin adoptarea

altor scheme operaționale generează noi informații, favorizează producerea unor noi cunoștințe, ce nu existau la punctul de pornire. Întrebările de tipul *Ce tablou desprindeți din pastelul „Iarnă” de V. Alecsandri?* sau *Ce tablou al iernii creează poetul?* îl determină pe elev să citească textul operei sau să îl reproducă/povestească. Or, în ordinea creativității, mai importantă și relevantă decât rezolvarea de probleme date este punerea de noi probleme. Așadar, vom putea și în cazul dat reformula întrebările de mai sus, propunându-le elevilor să alcătuiască o povestire despre momentul și motivul apariției acelei dispoziții (stări sufletești) a poetului (*Ce a provocat starea respectivă?; Îi place sau nu poetului ceea ce se întâmplă în natură?; Ce-i place mai mult? etc.*). Interesul elevului față de activitatea ce urmează s-o desfășoare stimulează fantezia. E important, în acest sens, a-l pune pe elev în situația de a improviza, experimentul de gândire fiind o cale sigură în vederea dezvoltării atât a aptitudinilor creative, cât și a receptării imaginii artistice, a concepției scriitorului. *Cum s-ar manifesta trăsăturile de caracter ale lui Ion, protagonistul romanului omonim de L. Rebreanu, dacă Vasile Baciuc i-ar da de la bun început toate pământurile sale?* – se întreabă elevul, pătrunzând pe această cale în logica textului literar. La întrebarea respectivă el poate da răspuns propunându-i-se să scrie ori să povestească despre comportamentul personajului în alte condiții, complet diferite de cele create de scriitor, să relateze despre trecutul ori viitorul personajului (*Creați o schiță de portret al lui George după ce își ispășește pedeapsa; Inventează o poveste a lui George după ce revine în satul de baștină peste 10 ani de detenție.*), să modifice unele fragmente, trăsături de caracter ale personajelor etc. (*Imaginați-vă că Ion, în partea a doua a romanului, este tot atât de calculat, chibzuit și de prudent, ca în partea întâia. Cum s-ar fi desfășurat lucrurile?*), sfârșitul operei (*Închipuiți-vă că aveți dreptul să schimbați sfârșitul romanului. Ce modificări veți face? Cum argumentați?*).

În concluzie menționăm că nu e suficient să dispui de un potențial creativ de aptitudini, dacă acestea nu sunt orientate strategic, prin motivație și atitudine, către descoperirea și generarea noului cu valoare de originalitate. Iată de ce lecțiile, inclusiv cele de limbă și literatură, trebuie să răspundă principiilor/ cerințelor expuse mai sus.